

Ainis Razma*

Vilniaus universiteto Ekonomikos fakultetas

Centrinės Azijos geopolitika po 2014 m. Krymo aneksijos

2014 metų kovo viduryje Rusijos įvykdyta Krymo aneksija – tai įvykis ryškiai išsiskiriantis iš bendro po Šaltojo karo pabaigos besiklostančio tarptautinių santykių konteksto. Pirmą kartą po Antrojo pasaulinio karo pabaigos Europoje jėga aneksuota suverenos valstybės teritorijos dalis, o tai reiškia, kad sienų perbraižymas ir revizionizmas platesne prasme jau tapo tarptautinių santykių realybe, vienu iš veiklos principų ir būdų. Tikėtina, jog tokio masto įvykio pasekmės turėtų būti jaučiamos ne tik tame pačiame regione, bet ir tolimesniuose, geopolitiškai jautriuose pasaulio regionuose. Straipsnyje nagrinėjama, kaip Rusijos veiksmai Ukrainoje paveikė Centrinės Azijos geopolitiką ir kokios jų pasekmės tikėtinos ateityje. Daroma prielaida, kad dėl Krymo aneksijos Centrinės Azijos šalys ėmė gręžtis į vieną iš dviejų konfrontuojančių galios centrų – į Vakarų arba į Rusijos. Dėl šios besiformuojančios tendencijos ir tarptautinius santykius grįžta strateginės konfrontacijos mentalitetas. Poliarizacijos tendencija, atrodo, tampa geopolitiniu veiksniu, darančiu įtaką Centrinės Azijos galios dinamikai, jos kultūrai, ekonomikai, karinei struktūrai. Kultūriškai poliarizacija yra nesuderinama su Centrinės Azijos valstybių užsienio politikos daugiavektoriškumo nuostatomis, todėl jos poveikį bandoma neutralizuoti susilaikant nuo vienareikšmių Ukrainos situacijos vertinimų. Tačiau, toks santūrumas niekaip nesumažina karinių grėsmių, kurios Centrinės Azijos valstybėms tapo aktualios tiek dėl Rusijos politikos Ukrainoje įgyvendinimo būdų, tiek ir dėl galimai inspiruojančio tokios politikos poveikio vietinėms separatistinėms jėgoms ir radikalioms islamistų grupuotėms. Nuogąstavimai dėl galimo Krymo scenarijaus pasikartojimo ir karinės grėsmės asimetriškumas gali pastūmėti Centrinės Azijos valstybes ieškoti saugumo garantijų už regiono ribų. Tokio vyksmo poveikis regiono stabilumui iš esmės priklausytų jau ne nuo pačių Centrinės Azijos valstybių, o nuo didžiųjų galybių požiūrio į stabilumo jame užtikrinimą. Jei dominuotų kooperacinis požiūris, Centrinėje Azijoje galėtų susiformuoti regioninio balanso sistema, kuri užtikrintų santykinį stabilumą. Didžiųjų galybių siekis užtikrinti stabilumą savo sąlygomis vestų prie regiono destabilizacijos. Alternatyvą šiems ateities scenarijams, regis, gali pasiūlyti Kinija, kurios politika Centrinėje Azijoje darosi vis ryžtingesnė ir susilaukia regiono valstybių pritarimo. Rezultatinei regiono galios tendencijai įtakos turės ekonominių santykių dinamika regione, Vakarų sąjunginių karinių pajėgų išvedimas iš Afganistano, Irano ir Turkijos politika regione ir kiti kontekstą formuojantys veiksniai.

* *Ainis Razma* – Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto lektorius. Adresas korespondencijai: Saulėtekio al. 9, II rūmai, 10222 Vilnius, tel. (8 5) 236 6146, el. paštas: ainis.razma@ef.vu.lt.

Įvadas

2014 m. kovo mėnesį Rusijos įvykdyta dalies Ukrainos teritorijos aneksija labai paveikė tarptautinių santykių sistemą, susiformavusią po Antrojo pasaulinio karo, sužadindama poliarizacijos tendenciją. Pradėjusi reikštis, ši tendencija tampa geopolitiniu veiksniu, kurio poveikis dabarties kontekstams kol kas mažai tyrinėtas. Tiesa, įvykiai Ukrainoje ir jų pasekmės susilaukė nemažo tyrėjų dėmesio¹, tačiau dauguma studijų šiuo klausimu kol kas apsiribojo krizės regiono situacijos analize. O bandymų apmąstyti, kaip Ukrainos įvykiai veikia platesnį tarptautinių santykių kontekstą aptinkama nedaug². Tokiose studijose pirmiausia bandoma išgryninti sėkmingos Rusijos agresijos Ukrainoje prielaidas ir domimasi, ar tokios prielaidos egzistuoja kitur, ypač posovietinėje erdvėje³. Tai skatina geriau panagrinėti kaip, Ukrainos įvykiai paveikė atskirus regionus. Vienas iš regionų, kuriame gana intensyviai sąveikauja Vakarai, Rusija, o taip pat ir Kinija, yra Centrinė Azija. Regionas yra svarbus ekonomikai ir turi geostrateginę vertę, todėl tikėtina, jog už regiono ribų vykstanti poliarizacija veiks nemažai Centrinės Azijos politikos aspektų, galimai sužadins jau esamus nestabilumo veiksnius ar kels naują įtampą. Jau pasirodė keli straipsniai, nagrinėjantys konkrečius Centrinės Azijos valstybių reakcijas į Ukrainos įvykius aspektus, tarp jų Vakarų ekonominių sankcijų Rusijai poveikį Kazachstano finansų sistemai⁴, oficialų Kirgizstano pareiškimą apie Krymą,⁵ ir svarstantys, kaip Ukrainos įvykiai gali paveikti Centrinės Azijos valstybių politiką Rusijos atžvilgiu trumpalaikėje ir ilgalaikėje perspektyvoje.⁶

Šio straipsnio tikslas yra išnagrinėti kokią įtaką Centrinės Azijos geopolitikai gali turėti poliarizacija. Remiantis ligšioliniais Centrinės Azijos politikos tyrinėjimais ir žiniasklaidos pranešimais apie pastarųjų mėnesių įvykius, siejančius Ukrainos ir Centrinės Azijos politinį vyksmą, bus siekiama numatyti,

¹ Mankoff J., "Russia's Latest Land Grab: How Putin Won Crimea and Lost Ukraine", *Foreign Affairs* 93.3 (2014): 60-68; Chesterman G., G., "The Russian annexation of Crimea in March 2014", *United Service*, vol.65 (2), Winter 2014; M., R. W. "Should Crimea Secede from Ukraine and Become Part of Russia (Again)?" *Available at SSRN 2403479* (2014).

² Ding Sh., "China's dilemma in the Ukraine crisis" (2014), *Asia Pacific Bulletin*, No.255, 2014 03 27, Granholm N., Malminen J., Persson G., eds, *A Rude Awakening. Ramifications of Russian Aggression Towards Ukraine*, FOI, June 2014.

³ Norberg J., ed., Franke U., Westerlund F., "The Crimea Operation: Implications for Future Russian Military Interventions", in Granholm N., Malminen J., Persson G., eds, *A Rude Awakening. Ramifications of Russian Aggression Towards Ukraine*, FOI, June 2014.

⁴ Brauer B., "Cost of Black Tuesday for Kazakhstan", *Central Asia-Caucasus Analyst*, 2014 03 19, p.13-15.

⁵ Sabyrbekov A., "Bishkek's First Official Statement on Ukraine", *Central Asia-Caucasus Analyst*, 2014 03 19, p. 16-17.

⁶ Hórák S., "Russia's Intervention in Ukraine Reverberates in Central Asia", *Central Asia-Caucasus Analyst*, 2014 03 19, p. 9-12.

kaip poliarizacija galėtų veikti karinio, ekonominio ir kultūrinio-informacinio galios elementų dinamiką Centrinėje Azijoje. Šias užduotis numatoma atlikti pasitelkus geopolitinės analizės metodologiją. Analizė bus atliekama subsisteminiu ir sisteminiu lygmenimis. Sistema šiame straipsnyje bus laikomas Centrinės Azijos regionas, geografiškai apibrėžtas Kazachstano, Kirgizstano, Tadžikistano, Turkmėnistano ir Uzbekistano išorinių sienų perimetru. Sistemos dinamika čia suvokiama kaip regiono valstybių politikos pokyčiai dėl tikėtino nagrinėjamo geopolitinio veiksnio poveikio. Tad pagrindinis analizės klausimas sisteminiu lygmeniu – kokią įtaką šalių, esančių už regiono ribų, poliarizacija (t. y. didžiųjų pasaulio politikos veikėjų tarpusavio santykių pobūdžio kaita) turės galios dinamikai Centrinės Azijos regione? Subsisteminiu – straipsnyje bus laikomas atskiros Centrinės Azijos valstybės lygmuo. Čia bus nagrinėjama, kaip kiekviena iš šių valstybių reagavo į įvykius Ukrainoje ir bandoma paaiškinti tokios reakcijos priežastis. Analizė pradedama subsisteminiu lygmeniu, vėliau pereinama prie sisteminio lygmens. Rezultatinė galios regione tendencija pateikiama išvadų dalyje.

Pagrindinio analizės klausimo formuluotė atspindi siekį straipsnyje aptarti galimas ateities perspektyvas. Prognozavimo metodikos požiūriu straipsnis laikytinas individualiu ekspertiniu vertinimu ir priskirtinas deskriptyvinės prognozės sričiai⁷. Straipsnio išvadų dalyje pateikiamos kelios galimos ateities alternatyvos, tad iš dalies čia bandoma konstruoti scenarijus.

Tiriant bus laikomasi neoklasikinio realizmo paradigmos, pagrindiniu analizės vienetu laikant valstybę arba politinę sistemą (ES). Straipsnyje analizės vienetu laikoma taip pat ir reifikacija „Vakarai“, reiškianti valstybes, įeinančias į liberalios demokratijos erdvę. Toks reifikavimas argumentuojamas ir vartojamas tik tuo atveju, kai turimos galvoje bendros šias valstybes vienijančios užsienio politikos nuostatos dėl sienų Europoje neliečiamumo, tarptautinės teisės principų laikymosi ir kitų.

1. Poliarizacija kaip geopolitinis veiksnys

Po Krymo aneksijos tarptautiniuose santykiuose besireiškiančiai poliarizacijos tendencijai, regis, būdinga VakarųRytų orientacija, tad galima išvelgti tam tikrų šiandieninės situacijos Europoje panašumų su Šaltojo karo epocha. Tačiau skirtumai tarp jų yra esminiai. Kaip ir Šaltojo karo metu, Vakarai vėl

⁷ Janeliūnas T., Kasčiūnas L., „Prognozavimo metodų taikymas politikos moksluose“, *Politologija*, 2007, Nr. 3, p. 20.

tampa geopolitine sąvoka, konkrečiai reiškiančia valstybes, įeinančias į liberalios demokratijos erdvę. Tačiau, dabartinėje poliarizacijoje sąvoka „Vakarai“ apima ir dalį Šaltojo karo metu Rytams priskirtų šalių. O sąvokai „Rytai“ šiandien vargu, ar tikslinga suteikti geopolitinę prasmę, nes Krymo aneksijos kontekste ji apima išskirtinai tik Rusiją, o ne kokį nors platesnį, ideologiniais ar geopolitiniais motyvais grindžiamą, valstybių darinį. Tad dabartinė pasaulio politinės sistemos poliarizacija pasižymi tuo, jog Rusija pereina į atvirą oponavimą Vakarams. Regis, jog ji vadovaujasi ne tiek ideologiniais, kiek geopolitiniais sumetimais, tad situacija veikia primena XIX–XX a. pradžios Europą, negu Šaltąjį karą.

Pirmiausia pastebimas poliarizacijos proceso kultūrinis-informacinis matmuo. Iš pradžių jis reiškiasi vis griežtėjančia politine retorika tarp sistemos polių. Vėliau daugiausia per žiniasklaidą, imami formuoti tam tikri savo ir priešingo poliaus įvaizdžiai, dažnai paremiami archetipiniais vaizdiniais ir politiniais mitais. Galiausiai poliarizacija tampa vienu iš pagrindinių tapatybės šaltinių, esmine „mes“ ir „kiti“ skirties sąlyga. Tokiu būdu poliarizacijos kultūrinis-informacinis dėmuo daro įtaką strateginės priešpriešos mentaliteto formavimui ar atgaivinimui, o pastarojo vystymosi vektorius veda nulinės sumos žaidimo logikos įsitvirtinimo link daugumoje oponuojančių polių plotmių santykių. Strateginėje priešpriešoje tarp Vakarų ir Rusijos taip pat reiškiasi poliarizacijos kariniai ir ekonominiai dėmenys. Rusijos strateginių bombonešių skrydžiai arti JAV objektų, puolimo prieš Vakarų valstybių objektus imitavimas karinių mokymų metu rodo, jog Rusija neatmeta karinės kolizijos su Vakaraus galimybės. Savo ruožtu NATO atvirai įvardijo Rusiją kaip grėsmę Europai.⁸ Abiems poliams demonstruojant karines galimybes, kol kas veikiama ekonomikos plotmėje, taikant tiesiogines ir skelbiant atsakomąsias sankcijas. Ekonominiame kontekste Vakarams tapo itin aktualus ES priklausomybės nuo Rusijos energetinių resursų klausimas. Siekiant ją sumažinti, JAV iš principo sutinka liberalizuoti savo gamtinių dujų eksportą ir pradėjo su ES derybas šiais klausimais. Tuo pačiu metu prezidentas Barackas Obama ne kartą užsiminė, jog ES „negali remtis vien tik kitų šalių energija, net jei tai ir susiję su didesnėmis išlaidomis ar kokiais nors kitais trūkumais“⁹, akivaizdžiai ragindamas persvarstyti pastaruosius dešimtmečius Europoje įsivyravusias skalūnų bei pakrantės šelfo dujų gavybos, o taip pat branduolinės energetikos nuostatas. Kitaip tariant, judama Vakarų energetinio atsiribojimo nuo Rusijos link. Vakarams atsiribojus nuo Rusijos, ES visiškai at-

⁸ Rettman A., „NATO Chief Describes “Outrageous” Russia as Threat to Europe”, Euroobserver, 2014 05 14, <http://euobserver.com/defence/124184>, 2014 06 12.

⁹ Emmot R., Strupczewski J., „Obama Tells EU To Do More To Cut Reliance on Russian Gas”, Reuters, 2014 03 26, <http://www.reuters.com/article/2014/03/26/us-usa-eu-summit-idUSBREA2P0W220140326>, 2014 06 01.

siskirs nuo Rusijos dujų tiekimo arba bent jau sukurs sistemą, užtikrinančią ES energetinių poreikių patenkinimą ir be Rusijos dalyvavimo.

Būtina pabrėžti, jog čia kalbama apie išvelgiamas tendencijas, tarptautinių santykių vystymosi kryptį, o ne konstatuojamas įvykęs poliarizacijos faktas, visiškas perėjimas prie nulinės sumos žaidimo logikos Vakarų santykiuose su Rusija. To daryti neleistų, pavyzdžiui, Prancūzijos ketinimas tęsti „Mistral“ laivų pardavimo Rusijai sutarties vykdymą, palaikomi kai kurių Vokietijos pramonės įmonių ryšiai su Rusija, ar NATO viduje vykstanti diskusija tarp reikalaujančių reaguoti į Rusiją kaip į grėsmę ir kviečiančių palaukti su išvadomis, stebėti tolesnę situacijos Rytų Ukrainoje vystymąsi. Tai gali reikšti keletą dalykų. Viena vertus, galima būtų teigti, jog nepaisant Krymo aneksijos akivaizdumo, įtvirtinti Rusijos grėsmės suvokimą Vakarų politinėje sąmonėje reikalingas laikas. Tokio pobūdžio diskusijose dažnai prisimenama akivaizdžiai agresyvi Adolfo Hitlerio politika nuo Rūro srities militarizavimo iki kitų valstybių dalies teritorijų aneksijos ir Antrojo pasaulinio karo pradžios.¹⁰ Kita vertus, nevertėtų atmesti prielaidos, kad geopolitinis primityvumas nėra vien Rusijos užsienio politikos bruožas, bet taip pat tam tikru lygiu pasireiškia ir Vakarų Europos valstybių, pavyzdžiui, jau minėtų Vokietijos ir Prancūzijos, veiksmuose. Vien geopolitiniais argumentais pagrįsti Krymo aneksijos įtaką Vakarų Europos saugumui būtų gana sunku. Čia reikėtų kalbėti ne tik apie geopolitiką, bet ir apie teisę, tiksliau, grėsmę keliančius susiklosčiusio teisinio režimo pažeidimus. Galima manyti, kad principo taikymas bus ribotas, sustos ties tam tikra riba. Kitaip tariant, bus pripažintos įtakos zonos ir tokio pripažinimo pagrindu galima būtų toliau palaikyti konstruktyvius ir abiem pusėms naudingus santykius. Skirtinga geopolitinio dėmens svarba politikoje galbūt sąlygojo ir tebesąlygoja gana ryškius JAV ir ES retorikos apie Rusiją skirtumus.

2. Centrinės Azijos valstybės Ukrainos įvykių akivaizdoje

Visų Centrinės Azijos valstybių užsienio politikai, įskaitant ir neutraliteto besilaikančią Turkmėnistaną, būdingas skirtingu lygiu besireiškiantis daugiavektoriškumas. Poliarizacijos veiksnio kultūrinis-informacinis aspektas iš esmės yra ideologiškai nesuderinamas su šių valstybių deklaruojamomis politi-

¹⁰ Keneally M., „Hillary Clinton Compares Russia's Invasion to Ukraine to 'What Hitler Did Back in 30s Ahead to WWII'“, *Mail Online*, 2014 03 15, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2573810/Hillary-Clinton-compares-Russias-invasion-Ukraine-Hitler-did-30s-ahead-WWII.html>, 2014 03 16.

kos nuostatomis, todėl Ukrainos įvykiai tapo rimtu iššūkiu regiono valstybių diplomatiniams santykiams. Oficialios Centrinės Azijos valstybių reakcijos į Krymo aneksijos faktą buvo skirtingos. Uzbekistanas oficialiai išreiškė neigiamą požiūrį, pabrėždamas, jog „santykiuose tarp valstybių turi būti susilaikoma nuo kėsinimosi į teritorinį vientisumą“¹¹. Uzbekistano Prezidentas I. Karimovas, bendro pobūdžio komentaruose apie šią dieną tarptautinių santykių būklę, su akivaizdžia aliuzija į Rusiją, teigė, jog „šiolaikiniame pasaulyje, abipusis pasitikėjimas mažta“¹². Kazachstano pozicija, priešingai, buvo iš esmės palanki Rusijai. Kazachstano Respublikos užsienio reikalų ministerijos pareiškime sakoma, jog Krymo prijungimą prie Rusijos Kazachstanas laiko „autonominės respublikos gyventojų laisvos valios išraiška“¹³. Panašaus turinio, Rusijai palankų pareiškimą išplatino ir Kirgizstanas¹⁴. Tadžikistanas ir Turkmėnistanas apskritai susilaikė nuo oficialių Ukrainos įvykių komentarų. Visi nagrinėtų pareiškimų tekstų raiška gana panaši. Čia dažnai vartojama tariamoji nuosaka, kalbama apie tai, kaip turėtų būti, o ne kaip yra; daugiau užsimenama apie veikimo principus, o ne jau atliktus veiksmus. Be to, kai kurie Ukrainos situacijos aspektai interpretuojami taip, kad juos galima būtų vertinti teigiamai (pavyzdžiui, referendumas, kaip visuomenės politinės valios išraiška), o kiti tos pačios situacijos aspektai vertinami kaip tobulintini (sakoma, jog turėtų būti gerbiamas teritorinis integralumas). Taip parodant situacijos daugiareikšmiškumą, tarsi sudaroma galimybė išvengti vertinimo pagal priklausymą tam tikram politiniam poliui. Kitaip tariant, bandoma sumažinti kultūrinio-informacinio poliarizacijos aspekto reikšmę, pasitelkiant tiek „už“, tiek ir „prieš“ argumentus.

Nors siuntė skirtingas oficialias žinutes, tačiau praktiškai Centrinės Azijos valstybės elgėsi panašiai ir tai, regis, rodo, jog Rusija yra suvokiama kaip grėsmingesnis poliūs. Po to, kai Rytų Ukrainoje separatistai užėmė keletą televizijos stočių ir pradėjo savo transliacijas, 2014 m. balandžio 14 d. Uzbekistano vyriausybė priėmė nutarimą užminuoti visas televizijos ir radijo stotis, kad jas galima būtų tuojau pat susprogdinti, jei tik jomis būtų bandoma pasinaudoti

¹¹ “The Position of the republic of Uzbekistan on the Situation in Ukraine and the Crimean Issue”, *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Uzbekistan*, 2014 03 25, <http://www.mfa.uz/en/press/news/2014/03/1529/>, 2014 03 25.

¹² Azizov D., “Uzbek President Says Trust is Most Important Element in Strengthening Int’l Cooperation”, *Trend*, 2014 05 22, <http://en.trend.az/regions/casia/uzbekistan/2276997.html>, 2014 05 25.

¹³ “Statement by the Ministry of Foreign Affairs of Kazakhstan on the Referendum in Crimea”, *Ministry of Foreign Affairs of Kazakhstan*, 2014 03 18, <http://mfa.gov.kz/en/#!/news/article/13803>, 2014 03 18.

¹⁴ “Statement of the Ministry of Foreign Affairs of the Kyrgyz Republic on Situation in Ukraine and Crimea”, *Ministry of Foreign Affairs of the Kyrgyz Republic*, 2014 03 20, http://www.mfa.kg/vistupleniya/zayavlenie-ministerstva-inostrannih-del-kirgizskoi-respubliki-ot-20-marta-2014-goda-3_en.html, 2014 03 20.

priešiškais tikslais. Uzbekistano Respublikos nacionalinio saugumo tarnyba išleido papildomus potvarkius, nurodančius, jog visi ventiliacijos vamzdynai ir šachtos, esantys televizijos ir radijo stotyse turi būti pakeisti į gerokai mažesnio diametro vamzdžius, kuriais negalima būtų patekti į vidų. Be to, studijos turi būti įrengtos taip, kad nesusisiektų su jokiais kitomis patalpomis, įskaitant tualetus. Uždrausta rengti laidas tiesioginės transliacijos būdu. Šis draudimas galioja taip pat ir žinių laidoms. Įvesta daug kitų draudimų ir apribojimų. Kazachstane priimtas įstatymas dėl žiniasklaidos veiklos krizės sąlygomis. Dokumentas numato, jog tam tikrais atvejais, naujienų publikavimas gali būti stabdomas 24 valandoms. Dušanbės municipalitetas išleido potvarkį, pagal kurį visos senos ar atsarginės padangos turi būti sandėliuojamos ne arčiau kaip 40 km nuo miesto¹⁵. Akivaizdu, jog Centrinės Azijos valstybės akylai stebi, kas vyksta Ukrainoje, kokius taktinius sprendimus priima separatistai ir, vertindamos ten susidarantių situacijų pasikartojimo galimybes Centrinėje Azijoje, siekia užkirsti kelią jų pasikartojimui. Čia galima išžvelgti poliarizacijos poveikį karinio galios elemento dinamikai, kuris, regis, tiesioginis ir sunkiau sumažinamas. Minėtasis situacijų vertinimas reiškia, jog Centrinės Azijos valstybės ieško savo viduje prielaidų, panašių į tas, kuriomis buvo grindžiami Rusijos veiksmai Ukrainoje, ir jos tokių prielaidų randa.

Rusijos veikslių Ukrainoje kartojimasis gresia ir Kazachstanui. Čia ketvirtadalį gyventojų sudaro rusai, o šiauriniuose šalies regionuose ši dalis siekia apie 50 %. Šiandien, deja, trūksta patikimos informacijos apie Kazachstano rusakalbių nuotaiką ir požiūrį į Rusiją, bet Kazachstano nepriklausomybės pradžioje vykęs valstybės aparato „valymas“ nuo rusų, kitos segregacijos pagal tautybę apraiškos leidžia daryti prielaidą, jog rusakalbius galėtų gana lengvai paveikti Rusijos informacija. Atkreiptinas dėmesys ir į 2008 m. Aleksandro Solženicyno interviu „Forbes“ žurnalui, kuriame rašytojas teigia manąs, jog „visas Šiaurės ir Šiaurės Rytų Kazachstanas faktiškai yra Pietų Sibiro dalis“, kuriame rusai „patiria priespaudą dėl savo tautybės, tiek kultūriniame gyvenime, tiek verslo reikaluose, tiek ir kasdienybėje“.¹⁶ Geopolitiškai Šiaurės ir Šiaurės Rytų Kazachstano aneksija Rusijai suteiktų nemažai privalumų, pirmiausia susijusių su galimybe daryti didesnę įtaką Kinijai. Per šią Kazachstano dalį eina prekybos ir energetikos keliai į Kiniją, be to, netoliese yra maištinga Kinijos Sindziango provincija, kurioje stipriai išsisknijusios uigūrų separatizmo idėjos.

¹⁵ Pannier B., „Uzbek Broadcasters Set to Self-Destruct“, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, <http://www.rferl.org/content/qishloq-ovozi-uzbekistan-broadcasters-self-destruct/25361053.html>, 2014 04 14, 2014 04 14.

¹⁶ „Alexander Solzhenitsyn on the New Russia“, *Forbes*, 2008 05 08, http://www.forbes.com/2008/08/05/solzhenitsyn-forbes-interview-oped-cx_pm_0804russia.html, 2014 06 14.

Lig šiol nebuvo prognozuojama, kad Kazachstano ir Rusijos santykiai galėtų prastėti. Kazachstaną įprasta vertinti kaip patikimiausią ir įtakingiausią Rusijos sąjungininką Centrinėje Azijoje. Vis tik, nepaisant 2014 m. gegužės 29 d. pasirašytos Eurazijos Sąjungos sutarties, 2014 metų pabaigoje atsiranda ženklų, jog šalių santykiai blogėja¹⁷. Be to, atkreiptinas dėmesys į faktą, ne visiškai derantį prie pasitikėjimu grindžiamų Kazachstano ir Rusijos santykių konteksto – 2014 m. kovo 28 d., t. y. praėjus dvylikai dienų po Krymo referendumo, Rusija paskelbė planus prie Kazachstano sienų dislokuoti mažo nuotolio balistinių raketų kompleksus „Iskander“¹⁸. Iki 2014 m. pabaigos, Totskoje-2 vietovėje, Orenburgo srityje, maždaug 100 km atstumu nuo Kazachstano sienos, planuojama dislokuoti 12 tokių kompleksų. Rusija šį žingsnį aiškina Kolektyvinio saugumo sutarties organizacijos (KSSO) vykdomomis priemonėmis, kuriomis siekiama palaikyti regiono stabilumą, kai JAV ir sąjungininkai pasitrauks iš Afganistano. Lieka neišku kodėl šiam tikslui pasirinktas ginklas, kurio veikimo nuotolis nesiekia Afganistano, tačiau siekia beveik visą Kazachstano teritoriją. Čia svarbi aplinkybė, kad Rusija Kazachstane ir taip laiko savo ginkluotąsias pajėgas, net neįskaitant specialių, Baikonyro kosmodromą saugančių dalinių.

Uzbekijoje po Krymo aneksijos paaštrėjo situacija Karakalpakijos autonominėje srityje. 2014 kovo 14 d. anksčiau nežinoma grupė „Alga, Karakalpakstan“ opozicinio Uzbekistano politinio judėjimo „Birdamalik“ *Facebook* paskyroje paskelbė tokio turinio pareiškimą:

Karakalpakijos žmonės nesutinka su [Uzbekistano Respublikos Prezidento Islamo] Karimovo režimo vidaus ir užsienio politika. Karakalpakai nori prisijungti prie Rusijos. Savo kultūra ir kalba, karakalpakai artimesni kazachams, tačiau ar Kazachstano prezidentas paremtų Karakalpakstano Respublikos laisvės ir nepriklausomybės siekį? Jei išgirstumėme palankų signalą iš Kremliaus, būtume pasirengę iškelti Rusijos vėliavą.¹⁹

Krymo aneksija ir įvykiai Rytų Ukrainoje kelia pagrįstą nerimą Tadžikistano ir Kirgizstano vadovybėms. Šiose Centrinės Azijos valstybėse Rusija laiko didžiausias karines pajėgas regione. Tadžikistane yra dislokuota Rusijos Federacijos 201-oji sausumos pajėgų divizija, o Kirgizstane yra Kanto aviacijos bazė, kuri neseniai buvo sustiprinta papildomais priešlėktuvinės gynybos pajėgumais²⁰. Tadžikistane nuogaustaujama, kad Rusija gali bandyti pasinaudoti

¹⁷ Casey, Michael, „Russian-Kazakh Relations Took a Dive in 2014“, *The Diplomat*, 2014 12 20, <http://thediplomat.com/2014/12/russia-kazakhstan-relations-took-a-dive-in-2014/>, 2014 12 20.

¹⁸ „Russia to Deploy Iskander Missiles at Kazakhstan Border“, *TengriNews*, 2014 03 28, <http://en.tengrinews.kz/military/Russia-to-deploy-Iskander-missiles-at-Kazakhstan-border-252507/>, 2014 03 29.

¹⁹ <https://www.facebook.com/birdamlikh>, 2014 03 15.

²⁰ „Russia Strengthens Military Bases Abroad – Defense Minister“, *Ria Novosti*, 2014 05 23, http://en.ria.ru/military_news/20140523/190068469/Russia-Strengthens-Military-Bases-Abroad--Defense-Minister.html, 2014 05 23.

situacija Pamyre, Kalnų Badachšano regione. Čia jau keletą metų nuolat susiduria neformalios kovotojų grupuotės, kertančios Tadžikistano ir Afganistano sieną, ir šalies kariuomenė. Tadžikų ekspertai mano, jog nemaža dalimi šie susidūrimai gali būti inspiruojami Maskvos, nes padėties destabilizavimas ir šalies vadovybės bauginimas neramumų išplėtimu yra palankus plėsti karių Rusijos kontingentą Tadžikistane²¹. Tokias prielaidas patvirtina faktas, jog 2013 metais Dušanbė sutiko pratęsti Rusijos karinių bazių buvimą Tadžikistane. Tiesa, Tadžikistanas kol kas kategoriškai atsisako leisti Rusijai patruluoti jo sieną su Afganistanu. Manoma, kad tai yra viena iš priežasčių, kodėl karo veiksmai Kalnų Badachšane pastaruoju metu itin paaštrėjo. Būtina pabrėžti, kad kol kas šie susirėmimai vyksta narkotikų kontrabandos fone ir kad šiame Tadžikistano regione ganėtinai lengva įžiebti ir etninius neramumus. Pirmiausia, čia gyvenančios etninės grupės skiriasi nuo tadžikų. Antra, kitaip nei dauguma tadžikų, Kalnų Badachšano musulmonai yra šiitai. Trečia, šio regiono gyventojai turi savitų sentimentų Rusijai. Priešingai nei kitos Tadžikistano teritorijos, Pamyras savanoriškai prisijungė prie Carinės Rusijos. Sovietų Sąjungoje prasidėjus *Glasnost* reformai, regione atsirado nemažai politikų agitavusių už šio Pamyro regiono atskyrimą nuo Tadžikijos ir prijungimą prie Rusijos. Galbūt jau girdimi ir 2014 metų Ukrainos įvykių atgarsiai 2014 m. gegužės 22 d. Chorogo mieste vykusių neramumų metu demonstrantai paskelbė rezoliuciją, kurioje teigiama, kad susidūrimai vyksta tarp Kalnų Badachšano (Pamyro) gyventojų ir Tadžikistano centrinės valdžios pajėgų²². Taigi, situacija, regis, keičiasi ir tokie pasikeitimai greičiausiai skatins tiek Tadžikistaną, tiek ir Kirgizstaną pagal galimybes vengti Rusijos integracinių iniciatyvų.

3. Centrinė Azija ir didžiosios valstybės: geopolitinė poliarizacija ir jos alternatyva

Centrinės Azijos valstybių laikymas regionu ar sistema yra sąlyginis, nelygu kaip šios sąvokos bus apibrėžtos. Pačios Centrinės Azijos valstybės turi nemažai tarpusavio skirtumų. Pavyzdžiui, autokratijos lygis jose yra skirting-

²¹ Rotar I., "Tajikistan launches Military Operation in Remote Pamirs Region", *Eurasia Daily Monitor*, vol. 9, issue 143, 2012 07 27, http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5bswords%5d=8fd5893941d69d0be3f378576261ae3e&tx_ttnews%5bany_of_the_words%5d=waziristan&tx_ttnews%5bpointer%5d=11&tx_ttnews%5btt_news%5d=39685&tx_ttnews%5bbackPid%5d=7&cHash=36e025aa78f7525da5fb9cbf06172207#.U6ABkfs2uJ, 2014 06 15.

²² Rotar I., "Are There Possible Future 'Crimeas' in Central Asia?", *Eurasia Daily Monitor*, 2014 06 13, http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=42504&tx_ttnews%5BbackPid%5D=13&cHash=486c7fd807a9c10082658971bc4e99fd#.U6ABePks2uI, 2014 06 14.

gas. Kirgizija, pagal įvairių tarptautinių demokratijos tyrimų agentūrų vertinimus, yra laikoma pusiau atviru režimu. O Turkmėnistanas yra itin uždaras ir valdomas sultono. Galima teigti, kad Centrinės Azijos valstybės skiriasi ekonomikos išsivystymo lygiu, atsparumu išorės poveikiui. Kazachstano, o ypač Uzbekistano ekonomikos yra sąlyginai stiprios, Uzbekistano ekonomika net išlaikė augimo tendenciją paskutiniosios pasaulio finansų krizės metu. O Tadžikistanas yra viena neturtingiausių pasaulio valstybių. Šios šalies, o taip pat Kirgizijos ekonomika yra silpniausios regione. Dujų išteklių turtingas Turkmėnistanas kol kas stipriai priklausomas nuo Rusijos, kuri iki 2009 metų buvo vienintelis jo eksporto partneris. Situacija stipriai keičiasi Kinijai plėtojant dujotiekio infrastruktūrą regione. Vis tik, šie Centrinės Azijos valstybių tarpusavio skirtumai atspindi tos pačios geopolitinės, geoekonominės ir geokultūrinės kokybės kiekybinius niuansus, kurie neužgožia panašumų, išskiriančių Centrinę Aziją kaip regioną iš gretimos supančios aplinkos.

Centrinės Azijos regionas pasižymi silpna politine ir ekonomine čia esančių valstybių integracija ir žemu bendradarbiavimo lygiu. Vis tiek sisteminio pobūdžio sąveikos, apibūdinančios Centrinės Azijos regioną kaip sistemą yra gana akivaizdžios. Pagrindinės jų vyksta geoekonominėje ir geopolitinėje plotmėje. Vienas svarbiausių jas sąlygojančių veiksnių – netolygus gamtinių resursų, ypač vandens, pasiskirstymas regione. Jų perskirstymo būtinybė generuoja vieną iš sisteminių sąveikų tarp regiono valstybių. Kitą šiai sistemai būdingą sąveiką sukelia bendros energetinės ir transporto infrastruktūros būtinybė. Tokia būtinybė yra geografiškai determinuota, be to, nuo infrastruktūrinių klausimų sprendimų tiesiogiai priklauso kiekvienos regiono valstybės ekonomikos vystymosi perspektyvos, ypač turint galvoje, kad nė viena regiono valstybė neturi priėjimo prie jūros. Geopolitinio ir geokultūrinio pobūdžio sisteminės sąveikos daugiausia sietinos su postkomunistine regiono būkle ir jo lokalizacija civilizacijų paribyje. Šios sąveikos, regis, lemia tai, jog Centrinėje Azijoje kristalizuojasi geopolitinis kodas – šalys gana panašiai apibrėžia savo nacionalinius interesus, identifikuoja grėsmes, formuluoja ir įgyvendina užsienio politiką.

Eskaluojant Ukrainos įvykius, o ypač Rusijai aneksavus Krymą, Vakarų politinis aktyvumas Centrinėje Azijoje pastebimai padidėjo. NATO atidarė atstovybę Taškente²³, atrodo, vienintelę Centrinėje Azijoje. 2014 m. gegužės 5–6 dienomis Kazachstaną ir Uzbekistaną aplankė JAV valstybės sekretoriaus pavaduotojas Williamsas J. Burnsas. Tarp svarbiausių susitikimų temų pirmiau-

²³ "NATO Opens New Office in Uzbek Capital", *World Bulletin*, 2014 05 17, <http://www.worldbulletin.net/world/136595/nato-opens-new-office-in-uzbek-capital>, 2014 06 11.

sia minima situacija Ukrainoje, Afganistano reikalai ir Kazachstano narystės Pasaulio prekybos organizacijoje perspektyvos²⁴. Pastebima, kad visos šios aptarti pasiūlytos temos yra Vakarų geopolitinės traukos lauke, tad iš esmės Burnso vizitu greičiausiai buvo siekiama dar kartą aktualizuoti pagrindinius Kazachstano ir Uzbekistano bendradarbiavimo su JAV ir NATO aspektus.

Rusija taip pat stengiasi užsitikrinti bent jau dalies savo Centrinės Azijos kaimynų paramą. Vėlyvą 2014-ųjų lapkritį Rusijos Federacijos Prezidentas V. Putinas lankėsi regione. Tuomet Rusija nurašė beveik visą 890 mln. JAV dolerių Uzbekistano skolą ir suteikė naujas paskolas rusiškai ginkluotei ir karinėms technologijoms įsigyti²⁵. Tačiau, Rusijos ekonominė situacija Centrinei Azijai artimiausioje ateityje gali sukelti nemažai rimtų problemų. Artimiausioje ateityje Centrinė Azija veikiausiai patirs Vakarų ekonominių sankcijų Rusijai poveikį. Rusijoje dirba daugybė migrantų iš Centrinės Azijos, ypač iš Tadžikistano, Kirgizstano ir Uzbekistano. Jų piniginės perlaidos sudaro svarią šių valstybių ekonomikos dalį. Vakarų sankcijoms vis labiau slegiant Rusijos ekonomiką, tikėtinas gausus migrantų srautas atgal į Centrinę Aziją, o tai destabilizuotų regioną.

Dar vėliau Rusijai gresia būti išstumtai iš Centrinės Azijos dujų ir naftos rinkos. Vakarų nuostatos mažinti energetinę ES priklausomybę nuo Rusijos, ar net visiškai atsisakyti tiekimo iš šios šalies, per ilgą laiką gali labai keisti energetinių išteklių Europoje paklausos ir pasiūlos struktūrą. Jei Rusijai būtų apribota arba visai užverta prieiga prie Vakarų rinkų, energetinius išteklių srautą ji veikiausiai nukreiptų į Kiniją. Tačiau Centrinėje Azijoje Kinija pati plėtoja tiesioginių dujotiekių ir naftotiekių projektus, tad šiame regione Rusijos energetinio tarpininkavo jai nereikia. Jei aplinkybės klostytųsi tokia linkme, ir jei nepavyktų gana greitai įgyvendinti infrastruktūrinių projektų, siejančių Centrinę Aziją su Afganistanu ir Pakistanu, energetinių išteklių gavyba ir transportavimas Centrinėje Azijoje Rusijai gali tapti ekonomiškai nebetikslingas.

Vakarams ir Rusijai traktuojant vienas kitą kaip galimą priešininką, JAV gali netekti prieigų prie Centrinės Azijos sausumos ir oro transporto infrastruktūrų. Tai gerokai pasunkintų vykimą į Afganistaną ir verstų ieškoti alternatyvų. Vakarams greičiausiai tektų grįžti prie 2008-aisiais metais svarstytų tranzito variantų, kuriuose buvo numatyta aplenkti Rusijos teritoriją, keliant krovinius per Kaspijos jūrą. Akivaizdu, kad Rusija pati prarastų dalį pajamų,

²⁴ „Deputy Secretary Burns Travel to Uzbekistan and Kazakhstan“, *U.S. Department of State, Media Note*, 2014 05 05, <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2014/05/225638.htm>, 2014 06 20.

²⁵ Sorbello P., „Yes, Uzbekistan is Putin's Friend“, *The Diplomat*, December 15, 2014, <http://thediplomat.com/2014/12/yes-uzbekistan-is-putins-friend/>, 2014 12 15.

dabar gaunamų už tranzitą per savo teritoriją.²⁶ Tačiau, šiandien, kitaip negu 2008-aisiais metais, Vakarams Centrinėje Azijoje gali tekti susidurti su dėl poliarizacijos besikeičiančia regiono valstybių politika jei Rusija nebeleistų gabenti NATO krovinių per savo teritoriją, neaišku, ar Vakarams pavyktų susitarti su Kazachstanu ir Turkmėnistanu – dviem regiono valstybėmis, turinčioms priėjimą prie Kaspijos jūros.

Kita vertus, Rusija, net besireiškiant poliarizacijai, neturi geostrateginių argumentų, dėl kurių jai vertėtų trukdyti JAV ir NATO tranzitui iš Afganistano. Netgi priešingai – tranzitas reikštų Vakarų karinio dalyvavimo regione mažėjimą ir galimybę Rusijai čia įgyti karinės galios persvarą. Tiesa, dalis karinės technikos ir greičiausiai ginkluotės, pagal tarpvyriausybinis susitarimus, pasiliks tranzito valstybėse kaip užmokestis už leidimą naudotis teritorija ir infrastruktūra. Didžiausią Rusijos susirūpinimą turėtų kelti dėl Vakarų tranzito liekanti karinė technika Uzbekistane. Tačiau politika, dėl kurios Vakarams tranzitas taptų sunkiai įgyvendinamas, gali turėti dar didesnių nepageidaujamų pasekmių Rusijai. Išaugus transportavimo išlaidoms iki nepriimtino lygio, JAV ir NATO gali būti pigiau savo nuožiūra perduoti likusį Afganistane turtą kai kurioms kaimyninėms valstybėms, pavyzdžiui, Uzbekistanui, Pakistanui ar Tadžikistanui, arba tolimesnėms šalims, pavyzdžiui, Ukrainai (jos turėtų išsigabenti karinius krovinius iš Afganistano savo sąskaita ir priemonėmis).

Jei iki Krymo aneksijos Centrinėje Azijoje besiklosčiusius didžiųjų veikėjų santykius galima apibūdinti kaip konkurenciją, tai vykstant poliarizacijai, regione gali atsirasti tiesioginių priešpriešų. Čia daug kas priklausys nuo Centrinės Azijos valstybių politikos, kuria iki šiol buvo siekiama balansuoti didžiųjų valstybių įtakas. Atrodytų, toks regiono valstybių užsienio politikos pobūdis sudarytų prielaidas čia susiformuoti buferinei zonai, neutralizuojančiai priešpriešines įtakas. Tačiau Centrinės Azijos autokratijų pajėgumas balansuoti jėgas yra gana ribotas. Pirmiausia, visose regiono valstybėse palyginti lengva sukurstyti vidaus neramumus ir jas destabilizuoti. Centrinės Azijos režimai nuolatiniu persekiojimu, viena vertus, labai stipriai radikalizavo opoziciją, o kita vertus, sukūrė savo visuomenėse didelę atotrūkį tarp elito ir likusių gyventojų. Be to, sovietmečiu Centrinės Azijos valstybių sienos buvo demarkuotos taip, kad kiekvienoje valstybėje titulinė tauta sudarytų ne daugiau kaip 75 % gyventojų. Nors po stalinistinių socialinių ir politinių eksperimentų praėjo be maž šimtmetis ir etninės proporcijos labai pasikeitė, Centrinės Azijos valstybės nuolat susiduria su jau minėtų etninių konfliktų eskalacijos pavojumi. Be

²⁶ "Uzbekistan: Tashkent Has the Power to Influence outcome of the Afghan War", *Eurasianet*, 2008 11 19, <http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav111908.shtml>, 2014 05 02.

etninės įtampos, regionui būdingi vaidai tarp tai pačiai tautai priklausančių klanų ir valstybių sienas peržengiančių ekonominių-patronažinių tinklų. Tai dar vienas grėsmių šaltinis. Labiausiai tokioms grėsmėms neatsparios valstybės yra Tadžikistanas ir Kirgizstanas, o Uzbekistanas ir Kazachstanas santykinai stabilesnės. Regiono jautrumą įvairioms destabilizuojančioms įtakoms papildomai didina silpnas bendradarbiavimas tarp Centrinės Azijos valstybių.

Savitas Centrinės Azijos autokratiškos neopatrimonialistinių valstybių užsienio politikos bruožas yra tai, kad valstybės išorinio saugumo problematika suvokiama beveik išskirtinai per vidaus režimo išsaugojimo prizmę. Todėl, labiausiai tikėtina bet kurios Centrinės Azijos valstybės tarptautinė elgsena vidinės grėsmės akivaizdoje – sąjunga su didžiąja valstybe, pasiūliusia tiesiogines saugumo garantijas valstybės vadovybei, pavyzdžiui, įvedant kariuomenę ar teikiant kitokią karinę pagalbą. Panaši politika, kuri reikšėsi strateginių partnerių kaitaliojimu kas keleri metai, buvo vykdoma Uzbekistane nuo pat jo nepriklausomybės pradžios. Kirgizstano ir Tadžikistano politiką Rusija dažnai ir gana lengvai radikaliai keisdavo pažadėjusi finansinę pagalbą. Pavyzdžiui, 2009 m. Rusijai pažadėjus, kad kompanija „INTER RAO“ investuos 2 mlrd. JAV dolerių į Kambara-Ata 1²⁷ hidroelektrinės statybą, Kirgizstano vadovybė pareikalavo, kad JAV išvestų iš Manaso karinės bazės savo karius. Finansuodama arba staiga nutraukdama Roguno dambos projekto finansavimą²⁸, Rusija iki šiol gana didelę įtaką darė Tadžikistano politikai.

Vienos kurios nors Centrinės Azijos valstybės strateginė partnerystė su Rusija ar Vakarais beveik neišvengiamai vestų prie viso regiono poliariacijos. Šiame kontekste svarbūs Uzbekistano ir Kazachstano santykiai, kurie pasižymi nuolatine konkurencija dėl regiono lyderio vaidmens. Uzbekistanas paprastai iki šiol stengdavosi stabdyti Kazachstano integracines iniciatyvas, kuriose išvelgdavo Rusijos politikos tąsą ir pavojų pakliūti į Maskvos įtakos zoną. Išimtį sudaro trumpas 2006–2007 metų laikotarpis, kai Uzbekistanas pasirašęs strateginės partnerystės sutartį su Rusija, turėjo su ja derinti savo regioninę politiką. Centrinėje Azijoje gilėjant priešpriešai tarp Rusijos ir Vakarų ir augant įtampai, Kazachstanas ir Uzbekistanas veikiausiai pasirinktų sąjungas su skirtingomis valstybėmis. Kazachstanas, savo valstybingumą grindžiantis eurazietiškumo idėja, tikėtina stotų į Rusijos pusę ir, turėdamas stiprų Kinijos palaikymą, bandytų juo atsverti išaugusią Rusijos įtaką. Tokia Kazachstano pozicija

²⁷ “Drilling Work Begins at 1900 MW Kambarata 1Hydropower Plant”, *Hydroworld.Com*. 2013 08 22, <http://www.hydroworld.com/articles/2013/08/drilling-work-begins-at-1-900-mw-kambarata-1-hydrower-plant.html>, 2014 06 15.

²⁸ Nuttall, Clare, “Tajikistan Going Rogun”, *Business New Europe*, 2013 09 19, <http://www.bne.eu/content/tajikistan-going-rogun>, 2013 10 25.

veikiausiai verstų Uzbekistaną kurti partnerystę su JAV. Čia pasireikštų dar keli veiksniai. Pirmiausia, Uzbekistanas turi gana ilgo karinio bendradarbiavimo su JAV patirtį, be to, tas bendradarbiavimas dabartiniu laiku intensyviai vyksta dėl NATO tranzito. Antra, Uzbekistanas visada labai įtariai žiūrėjo į Rusijos pastangas stiprinti karinį potencialą Centrinėje Azijoje²⁹. Kirgizstanas su Tadžikistanu veikiausiai sektų paskui Kazachstaną, o Turkmėnistanas, tikėtina, laikytųsi neutralumo. Tad, vykstant poliarizacijai, Centrinėje Azijoje gali susiformuoti regioninio balanso sistema, kurioje Kazachstanas ir Uzbekistanas varžytųsi dėl lyderystės. Tarptautinių santykių istorija rodo, kad tokios sistemoms yra santykinai stabilios³⁰, tad tikėtina, kad per ją galėtų būti palaikomas regiono stabilumas be tiesioginio Rusijos ar Vakarų įsikišimo. Tokioje situacijoje labai svarbus vaidmuo tektų Kinijai ir jos dominuojamai Šanchajaus bendradarbiavimo organizacijai, jei tik iš organizacijos būtų visiškai pašalintas karinis dėmuo. Kinija būtų suinteresuota plėtoti ekonominius santykius tiek su Kazachstanu, tiek ir su Uzbekistanu, tapdama papildomu stabilumo regione veiksmu.

Tačiau aptariama sistema veikiausiai patirtų ir destabilizuojančias įtakas. Per pastaruosius kelerius metus Centrinėje Azijoje suintensyvėjo islamo kovotojų veikla. Manoma, kad to priežastimi tapo nuolatinės ir sėkmingos Pakistano kariuomenės operacijos prieš Šiaurės Vaziristane įsikūrusias Talibanų kovotojų bazines. Vietovei tapus nebesaugiai, islamo kovotojai ėmė traukti į Centrinę Aziją. Dar didesnis pavojus per Uzbekistaną, Tadžikistaną bei Kazachstaną gabenami NATO kariniai kroviniai, galintys vienokiu ar kitokiu būdu atsидurti kovotojų rankose. 2009 metų vasario pradžioje prasidėjus NATO krovinių tranzitui per Uzbekistaną, Taškento turguose tuoj pat atsirado daugybė prekeivių, pardavinėjančių karines amerikiečių uniformas, avalynę ir ekipuotę³¹. Turint galvoje Centrinės Azijos korupcijos mastus³², tikėtina, kad islamo kovotojams gali būti tiekiami ginklai. Poliarizacijos tendencija aktualizuoja šį rizikos veiksnį. Stiprėjant priešpriešai ir regiono valstybėms besirenkant partnerystę su skirtingų polių valstybėmis, tampa tikėtinas ir terorizmo rėmimas, bandant nukreipti jį prieš priešininkus.

Kinija gali ne tik stabilizuoti tikėtiną regiono sistemą, bet taip pat tapti patraukliu trečiuoju geopolitiniu vektoriumi Centrinės Azijos valstybėms.

²⁹ Najibullah F., „Eurasian Grouping Plans Regional Army Near Afghanistan“, Eurasianet, 2008 09 19, http://www.rferl.org/Content/CSTO_Regional_Army_Afghanistan/1201509.html, 2008 09 21.

³⁰ Carpenter T. G., Innocent M., „The Iraq War and Iranian Power“, *Survival*, vol. 49, No. 4, Winter 2007/2008, p.66–82.

³¹ Asmeninė autoriaus patirtis.

³² Cooley A., „Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia“, New York: Oxford University Press, 2012, p. 99, 100, 166.

Politinės ir ekonominės prielaidos Kinijai imtis savarankiško integruojamo vaidmens tiek Centrinėje Azijoje, tiek ir kituose Azijos regionuose, susiformavo per pastaruosius 10–15 metų. Kinijos investicijos savo dydžiu jau pranoksta Rusijos investicijas Centrinėje Azijoje³³. Kinija sugebėjo išstumti Rusiją iš pagrindinio prekybos partnerio pozicijų Turkmėnistane – didžiausias gamtinių dujų atsargas turinčioje Centrinės Azijos valstybėje. Kinijos ekonominis-integracinis projektas „Šilko kelio ekonominė juosta“ (angl. *Silk Road Economic Belt*) nenumato nei Vakarų bendradarbiavimo pasiūlymuose būtinų demokratiškas reformų ar žmogaus teisių sąlygų, nei reikalauja geopolitinių apsisprendimų, suponuojamų Rusijos integracinėse iniciatyvose. Tikėtina, kad ateityje Kinijos išsitraukimas į regiono ekonomiką tik gilės.

Nors Rusijos taikyti Krymo aneksijos metodai Kinijai kelia rūpestį, stebima Rusijos ir Vakarų santykių poliarizacija Kinijai, atrodo, yra palankus veiksnys. Kur kas daugiau problemų Kinijai keltų, jei Rusija ir Vakarai taptų partneriais. Dėl gerų JAV santykių su Japonija, Taivanu ir Pietų Korėja, JAV ir Rusijos partnerystė faktiškai izoliuotų Kiniją tiek sausumoje, tiek ir jūroje. Kinija gali bandyti tarptautinių santykių poliarizacijos tendenciją išnaudoti savo lyderystei Azijoje įtvirtinti. Regis, galima stebėti tokios Kinijos politinės valios apraiškas. Kiek daugiau negu mėnesiui praėjus po Krymo aneksijos (2014 05 21), Šanchajuje buvo sušauktas 4-asis Sąveiką ir pasitikėjimą didinančių priemonių Azijoje konferencijos (CICMA) viršūnių susitikimas. Atsižvelgiant į didelę organizacijos mastą³⁴, galima teigti, kad susitikimo dokumentai atspindi bendrąsias Azijos valstybių saugumo ir stabilumo nuostatas. Renginio metu Kinija pasiūlė naują Azijos saugumo koncepciją, kuri galbūt rodo atsirasiant naują geopolitinę erdvę, atsparią Rusijos ir Vakarų poliarizacijai. Kinijos koncepcijoje pirmiausia akcentuojamos ne pačios grėsmės, o veikiau jų įveikimo būdas Azijos saugumo užtikrinimas yra pačių Azijos šalių reikalas³⁵. Ko gero, tokiu būdu Kinija iš esmės pareiškė, kad jei kas nors (konkrečiai – Rusija) tarptautiniuose santykiuose vadovausis geopolitine logika, tokiu atveju Kinija laikys kaimynines Azijos šalis savo įtakos zona. O Kazachstano Prezidento Nursultano Nazarbajevo pasiūlymas kurti Azijos saugumo ir plėtojimo organizaciją (alternatyvą ESBO), regis palaiko Kinijos, o ne Rusijos dominavimo Centrinėje Azijoje idėją.

³³ Horák S., „Russia’s Intervention in Ukraine Reverberates in Central Asia“, *The Central Asia -Caucasus Analyst*, 2014 03 19, <http://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/12935-russias-intervention-in-ukraine-reverberates-in-central-asia.html>, 2014 03 25.

³⁴ CICMA narės yra 26 Azijos valstybės, tarp jų Kinija, Indija, Rusija, Iranas, Irakas, Izraelis, Egiptas.

³⁵ „Asian Security Should Rely on Asians: Xi“, *CCTV.Com*, 2014 05 21, <http://english.cntv.cn/2014/05/21/ARTI1400650658177308.shtml>, 2014 05 26.

Išvados

Tarptautinių santykių poliarizacija sukelia polių nacionalinės ar pilietinės tapatybės pokyčius, susijusius su „mes“ ir „jie“ skirtimi. Galima būtų teigti, kad prasidėjusi poliarizacija įgauna didesnę mastą ir tampa tarptautinių santykių pagrindu. Centrinės Azijos šalys vertina ir pasirenka vieną ar kitą polių, atrodo, apsvarsčiusios kiekvieno iš jų veikimo būdus ir pasirinkimo padarinius ateityje. Ši vertinimo ir pasirinkimo užduotis Centrinės Azijos valstybėms yra labai sunki, nes yra priešinga jų vykdomai daugiavektoriškai užsienio politikai, kurios esmę sudaro tokių vertinimų ir pasirinkimų vengimas. Kultūriniu-informaciniu požiūriu poliarizacijos veiksnį Centrinėje Azijoje pavyksta neutralizuoti neužimant aiškios pozicijos. Tai padaroma suskaidžius vertinamą objektą į teigiamai ir neigiamai vertintinus aspektus.

Poliarizacijos įtaką karinės galios dinamikai Centrinės Azijos valstybės vargu ar pajėgios suvaldyti. Stebėdamos įvykius Ukrainoje, Centrinės Azijos valstybės pastebi tam tikrų požymių, kad galėtų iškilti pavojus ir jų saugumui, jei tik Rusija priimtų atitinkamus politinius sprendimus. Tad Rusija Centrinėje Azijoje vis labiau imama suvokti kaip potenciali karinė grėsmė. Atrodo, tai turėtų pastūmėti Centrinės Azijos valstybes atsigręžti į Vakarus, tačiau Vakarai (kaip parodė įvykai Ukrainoje) yra inertiškas poliūs, besirenkantis nekarinį veikimo būdą. Todėl kurios nors Centrinės Azijos valstybės atsigręžimas į Vakarus tai valstybei būtų pavojingas, nes grėstų karinis konfliktas. Ji taptų Rusijos karinės galios taikiniu, o tikimybė sulaukti adekvataus Vakarų karinio palaikymo yra labai nedidelė. Galbūt kiek didesnės Vakarų paramos galėtų sulaukti Uzbekistanas dėl savo ligšiolinių, nors ir nenuoseklių, santykių su JAV.

Atsigręžusių į Vakarus Centrinės Azijos šalių ekonomikas pirmiausia paveiktų iš Rusijos grįžtantys emigrantai. Jei per gana trumpą laiką nebus išspręsta grįžtančių žmonių įdarbinimo problema ar darbo jėgai iš Centrinės Azijos neatsivertų alternatyvių Rusijai migracijos kelių, regione gali kilti rimtų socialinių problemų. Be to, Vakarams siekiant, kad ES taptų nepriklausoma nuo Rusijos energetinių išteklių, Rusijos veikla, susijusi su jų gavyba ir transportavimu Centrinėje Azijoje, per ilgą laiką gali tapti jai ekonomiškai nenaudinga.

Stiprėjant poliarizacijai už sistemos ribų, Centrinės Azijos atsparumas jos poveikiui silpnės. Tad, vienas iš galimų rezultatinių galios dinamikos regione variantų – politiškai stabilios regiono sistemos susiformavimas. Tokia sistema galėtų formuotis aplink Kazachstaną ir Uzbekistaną; joje Kazachstanas, Tadžikistanas ir Kirgizstanas liktų Rusijos įtakoje, o Uzbekistanas – Vakarų.

Šioje situacijoje nėra galimybės Turkmėnistanui atsisakyti neutralumo, tad tikėtina, kad jo politika kis mažai. Dėl Centrinės Azijos geostrateginės svarbos ir iš čia kylančių šiuolaikinių grėsmių globalumo, tokia sistema galėtų būti priimtina tiek Rusijai, tiek ir Vakarams.

Vykstant išorinei poliarizacijai, kitokią rezultatinę regiono galios tendenciją gali lemti Kinija. Ekonominės prielaidos tokiam vyksmui yra daugiau negu pakankamos. Šiandien pastebima, kad Kinija imasi iniciatyvos kurti Centrinės Azijos ir kitų jos regionų saugumo ir stabilumo sistemą, atsparią Aziją iš išorės skaidančioms įtakoms. Dabartinėje situacijoje Kinijos geopolitinės traukos lauko pasirinkimas Centrinės Azijos valstybėms greičiausiai būtų saugiausias pasirinkimas Vakarų ir Rusijos įtakai atremti tiek kariniu, tiek ir ekonominiu požiūriu. Be to, tikėtina, kad Kinijos geopolitinėje erdvėje tam tikru lygiu galėtų būti ir toliau plėtojamas Šilko kelio vaizdiniais besiremiantis Centrinė Azijos šalių identitetas ir jį puoselėjanti regiono valstybių daugia-kryptė užsienio politika.

2014 m. gruodis